

A close-up photograph of two hands clasped together in a gesture of support or reconciliation. The hands are positioned in the center of the frame, with fingers interlaced. The skin tone is light, and the lighting is soft, highlighting the texture of the skin. The background is a blurred, neutral grey color. The text is overlaid on the bottom right of the image.

Herstelrecht
voor
verzoening

Centrale rol voor slachtoffers

In dit artikel wordt het herstelrecht (*restorative justice*) geschetst: de tegenhanger van het strafrecht. Het is een relatief nieuwe stroming binnen de rechtsgeleerdheid die vindt dat het recht een andere wending zou moeten krijgen. Het strafrecht is dadergericht: het gaat erom daders van een misdrijf te straffen. De slachtoffers spelen daarbij een kleine rol, alleen die van getuige. Sinds enige tijd hebben slachtoffers daarnaast tevens het recht om een slachtofferverklaring af te leggen. Bij herstelrecht staan juist de slachtoffers centraal en gaat het erom de schade die door een misdrijf is aangericht te herstellen. De daders behoren de schade ongedaan te maken door bijvoorbeeld verantwoordelijkheid te nemen, excuses aan te bieden en/of een financiële vergoeding te geven. Het straffen van de daders is daaraan onderschikt en dient om de slachtoffers genoegdoening te bieden. Herstelrecht is dus niet uit op straf en vergelding, maar op verzoening. De weg naar verbondenheid ligt daarmee open, waar die bij vergelding gesloten blijft. Als voorbeeld van herstelrecht wordt de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika besproken.

■ **Fredrike Bannink**

Herstelrecht
 Vrijheidsstraf is in veel landen het meest ingrijpende antwoord van de samenleving op personen die een delict hebben gepleegd. De essentie van straftoekenning is dat ontoelaatbare handelingen worden beantwoord met vergelding: het toevoegen van leed in de vorm van detentie. Aan de toepassing van strafrechts-

pleging liggen verschillende visies ten grondslag. Zo wordt in de visie van de filosoof Kant vergelding als een passend antwoord gezien, voortkomend uit de morele plicht daders hun verdiende loon te geven. Een andere visie stelt het nut van de straf centraal, zowel voor de dader als voor de samenleving. Deze visie houdt tevens resocialisatie in: een manier om het gedrag van de dader tijdens zijn detentie te

veranderen. In beide visies is de strafrechtspleging dadergericht. Aan de dader wordt namens de samenleving (inclusief het slachtoffer) een bepaalde straf opgelegd. De dader is passief: hij is vaak vertegenwoordigd door een advocaat en wordt meestal aangeraden geen schuld te bekennen.

Veel slachtoffers ervaren deze gang van zaken echter als onbevredigend. Voor persoonlijke verwerking van wat slachtoffers overkomen is, is het vaak van belang dat zij zich tegenover de dader kunnen uiten, dat hun vragen worden beantwoord, en dat ze erkenning krijgen doordat de dader verantwoordelijkheid voor zijn daden neemt, schuld erkent en het liefst ook excuses aanbiedt (Bannink; 2006, 2010; Bannink & Walker, 2014).

Sinds een aantal jaren is *herstelrecht* een aanvulling op de hierboven beschreven strafrechtelijke visies. Binnen herstelrecht krijgt het slachtoffer een centrale rol. Herstelrecht beoogt de betrokkenen zelf te laten (mee)beslissen over wat er moet gebeuren na een delict of conflict. Het doel is tweeledig: 1. herstel van het veroorzaakte leed en de aangerichte schade; 2.

elkaar in contact worden gebracht in een veilige en gestructureerde context (Frijns & Mooren, 2004; Bannink, & Walker, 2014).

Er kan worden gezegd dat binnen het herstelrecht wordt gestreefd naar verzoening, waarbij er eventueel ook vergeving kan plaatsvinden. Al in 1999 bepleitte de Raad van Europa verdere uitbreiding van herstelrecht: wanneer de verdachte bekend en enige verantwoordelijkheid voor de zaak op zich wil nemen, moet herstelbemiddeling mogelijk zijn in elke fase van het strafproces.

Mediator en advocaat Cloke (2006) stelde dat elk conflict uitkomt op twee achtereenvolgende kruispunten van wegen. Het eerste kruispunt betreft de keuze tussen vechten of oplossen van het conflict. Het tweede kruispunt betreft de subtielere en vaak lastigere keuze tussen alleen het oplossen van het conflict, of een stap verdergaan: ervan leren, gedragsverandering, en vergeving en verzoening.

Vergeving is voor degene die vergeeft, niet voor de dader. Bij vergeving wordt de wens om wraak te nemen of te straffen opgegeven, alsook wrok en negatieve evaluaties. De wens

Vergeving is voor degene die vergeeft, niet voor de dader

ervoor zorgen dat het niet opnieuw gebeurt en de toekomst tegemoet kan worden getreden met zo min mogelijk emotionele ballast. Herstelrecht is dus niet gericht op sanctie door straf, maar op herstel van schade of leed dat aan het slachtoffer of aan de maatschappij is toegebracht. Het is gericht op re-integratie van slachtoffer én dader, onder andere via herstelbemiddeling, waarbij slachtoffer en dader met

dat het verleden nog kan veranderen wordt verlaten. Vergeving betekent dat men zich moet ontdoen van de last van valse verwachtingen en de hoop op een beter verleden moet opgeven. Het betreft de beslissing om negatieve emoties, gedachten en negatief gedrag tegenover de dader te verminderen. Het is een intern proces, waarbij niemand anders nodig is. Het kan ervoor zorgen dat er positieve emoties, gedachten

en gedrag tegenover de dader ontwikkeld kunnen worden. Dit maakt vervolgens verzoening gemakkelijker. Er kan een transformatie van het conflict plaatsvinden naar wat men ervoor in de plaats wil zien (Bannink, 2006, 2010).

Over vergeving bestaan overigens verschillende ideeën. Volgens de eerdergenoemde filosoof Kant ondermijnt vergeving juist de rechtsgang. Hij beschouwde vergeving als onmogelijk: als een delict eenmaal gepleegd is kan het niet meer ongedaan gemaakt worden, zelfs niet door God. Iedereen krijgt zijn verdiende loon, met of zonder gebeden. De enige hoop ligt in positieve pogingen om zonden weer goed te maken en in het besluit om in de toekomst juist te handelen.

Verzoening betekent dat de vriendschap in een relatie hersteld wordt, nadat er een breuk was opgetreden. Verzoening is niet intern, zoals vergeving; verzoenen doe je samen. Het zorgt ervoor dat mensen de relatie met eerdere tegenstanders kunnen vernieuwen en weer verbinding kunnen ervaren. Dit geldt niet alleen voor de verzoening tussen personen onderling, maar ook tussen andere rechtspersonen, zoals landen.

Waarheids- en Verzoeningscommissie

Als voorbeeld van herstelrecht wordt de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika besproken. Een waarheidscommissie is een van overheidswege of door het parlement ingestelde commissie die, vooral in een periode van transitie (overgang naar een rechtsstaat), onderzoek doet naar schendingen van mensenrechten en daarover een publiek rapport moet uitbrengen.

De Boerenoorlog in Zuid-Afrika, die duurde van 1899 tot 1902, werd afgesloten met de Vrede van Vereeniging, waarbij er een algemene amnestie verleend werd voor alle oorlogshandelingen. Het gevolg van die amnestie was echter achterdocht, bitterheid en haat, want het bleek een vrede zonder gerechtigheid. De oorlog had gezorgd voor ontwrichting, trauma

Verzoening betekent dat de vriendschap in een relatie hersteld wordt, nadat er een breuk was opgetreden

en verarming van de Afrikaners, waardoor dezen gedwongen werden in de grote steden te gaan werken. Zij werden daar overheerst door de blanken en kregen niet waar ze naar hun idee recht op hadden, waardoor er steeds meer botsingen plaatsvonden, en in 1948 het apartheidsregime ontstond.

Na het apartheidsbewind begreep men (door de ervaringen na de Boerenoorlog) dat een gewelddadig conflict niet zondermeer met een vrede en amnestieregeling tot een goed einde gebracht kon worden, en dat het trauma zo spoedig mogelijk na afloop daarvan aan de orde gesteld diende te worden. Van overheidswege werd daarom in 1996 de Waarheids- en Verzoeningscommissie ingesteld met aartsbisschop Tutu als voorzitter. Het instellen van de commissie was een compromis waarin de meeste politieke partijen zich konden vinden. De kerngedachte van de commissie was: 'amnestie in ruil voor waarheid'. Persoonlijke amnestie werd alleen toegekend als de persoon in kwestie de volledige waarheid zou onthullen over zijn of haar misdaden begaan tijdens de apartheid. Doelstellingen van de commissie waren: een zo volledig mogelijk beeld geven van grove mensenrechtenschennissen begaan tijdens de apartheid, amnestie verlenen aan misdadigers van het apartheidsregime en de waardigheid van slachtoffers herstellen. Dit laatste gebeurde door hen de kans te geven hun ervaringen te vertellen en vergoedingen voor te stellen ter compensatie van gebeurtenissen uit het verleden en heden. Er kwamen rond de 22.000

*Beter dan
gerechtigheid in de
vorm van vergelding is
gerechtigheid die tot
verzoening leidt*

Desmond Tutu

aanvragen van slachtoffers, en ongeveer 2000 personen mochten uiteindelijk hun verhaal in het openbaar doen. Van de daders kregen 1200 van de 7000 aanvragers amnestie.

Er was ook kritiek op de Waarheids- en Verzoeningscommissie. De blanke gemeenschap deed maar gebrekkig mee, en regeringsleiders als Bhotia weigerden voor de commissie te verschijnen. Ook het gedwongen karakter van het proces gaf een verkeerd beeld van verzoening: in hoeverre was de verzoening opgelegd en echt gemeend? De commissie had de bevoegdheid gevolgtrekkingen te maken, die echter niet getoetst werden in een gerechtshof. Ook werd de slachtoffers door het verlenen van amnestie aan de daders de mogelijkheid op gerechtigheid ontnomen.

De zoon van Steve Biko, voorvechter van burgerrechten die vermoord werd tijdens het apartheidregime, beschreef het verhoor van vijf verdachten door de commissie: "Het was voor het eerst dat ik de moordenaars van mijn vader in de ogen kon kijken. Er ging een hele reeks aan emoties door me heen, maar ik weigerde me te laten meeslepen in de valkuilen waarmee deze mensen ons wilden opzadelen." Ondanks dat amnestie werd geweigerd, was het proces teleurstellend voor de zoon van Biko. "Niemand stond op om de waarheid te vertellen of excuses aan te bieden. Alle vijf verdachten hadden een ander verhaal. De waarheidscommissie heeft in ons geval duidelijk gefaald om de

waarheid boven tafel te krijgen." Hij sprak deze woorden voordat bekend werd dat er geen rechtszaak zou worden aangespannen wegens gebrek aan bewijs.

De Afrikaanse commissie was niet de eerste commissie. Die werd in Argentinië ingesteld en constateerde in 1984 dat er zeker 9000 mensen waren verdwenen. In Chili documenteerde de Nationale Commissie voor Waarheid en Verzoening in 1991 ruim 2000 gevallen van politieke moord en verdwijning. Waarheidscommissies waren er ook in El Salvador, in Duitsland na de val van de muur, en in Guatemala. In 2003 meldde de waarheidscommissie in Peru dat tussen 1980 en 2000 ten minste 69.000 mensen waren gedood of verdwenen. Er werden ook dergelijke commissies in Sierra Leone en Oost-Timor ingesteld.

Helaas bleken niet alle waarheids- en verzoeningscommissies een succes. Soms werden ze halverwege afgebroken, zoals in de Filipijnen en in Ecuador. Soms publiceerden ze nooit een eindverslag, of het rapport werd niet openbaar gemaakt. In Haïti duurde het jaren voordat er überhaupt een rapport uitkwam. In Suriname werd jarenlang gesproken over een waarheidscommissie en werd zelfs een officiële onderzoeker aangesteld, maar er werd niets gepubliceerd. Andere waarheidscommissies kwamen met resultaten die zo onbevredigend waren dat de verdenking rees dat ze alleen voor de vorm waren ingesteld. Zo brachten officiële onderzoeken in Sri Lanka nauwelijks opheldering over de tienduizenden moorden en verdwijningen. Toch had de zoon van Steve Biko ook lof voor het werk van de commissie. Het heeft ervoor gezorgd dat er relatieve kalmte kwam in het land, zonder heksenjachten. Voor veel Zuid-Afrikanen was het een eyeopener toen ze geconfronteerd werden met de misdaden die feitelijk onder hun neuzen waren gepleegd. Uiteindelijk hebben velen de Waarheids- en Verzoeningscommissie als cruciaal beschouwd bij de overgang naar een democratie in Zuid-Afrika.

Conclusie

Vrede zonder gerechtigheid is slechts een kortetermijnoplossing, als een deksel op een smeulend vuur. Dit geldt vooral als trauma het hoofdbestanddeel is, dat later weer kan opvlammen. Doel van alle vormen van herstelrecht, waaronder het Waarheids- en Verzoeningscommissiemodel, is mensen tot verzoening te brengen rondom hun daden en de gevolgen daarvan. Dit is een vorm van conflictmanagement, waar niet het zwaard, maar woorden zegevieren.

Een belangrijke implicatie is dat alleen het oplossen van een conflict vaak onvoldoende blijkt te zijn. Er dient een stap verder gegaan te worden in de vorm van *herstel van de relatie en van verbondenheid* (vergeving en verzoening), met name wanneer er sprake is van een relatie die zal blijven voortbestaan, zowel op persoonlijk (denk bijvoorbeeld aan het voortbestaan van de relatie als ouders na een echtscheiding, als burens na een burenruzie of als medewerkers na een teamconflict) als op nationaal niveau. Wat dat laatste betreft stelde aartsbisschop Tutu: *“Criminal procedures and police investigations are slow and inefficient. Confession, forgiveness and reconciliation in the lives of nations are not just airy-fairy religious and spiritual things, nebulous and unrealistic. They are the stuff of practical politics.”* ■

Fredrike Bannink is Klinisch psycholoog en Master of Dispute Resolution. Zij is werkzaam in een eigen praktijk in Amsterdam en internationaal spreker, trainer en auteur.

www.fredrikebannink.com

Literatuur

- Bannink, F.P. (2006). *Oplossingsgerichte mediation*. Amsterdam: Pearson.
- Bannink, F.P. (2010). *Handbook of solution-focused conflict management*. Cambridge, MA: Hogrefe Publishers.
- Bannink, F.P., & Walker, L. (2014). *Facilitator guidelines solution-focused conflict management and restoration circles*. www.fredrikebannink.com en www.lorennwalker.com
- Cloke, K. (2006). *The crossroads of conflict: A journey into the heart of dispute resolution*. Calgary: Janis.
- Frijs, J.M.L.A., & Mooren, J.H.M. (2004). *Herstelbemiddeling: Een brug tussen slachtoffer en dader*. Utrecht: De Graaff.